

Noty recenzyjne opracowali: Wiesław Balcerak, Halina Górska, Grażyna Herczyńska, Bronisław Makowski, Andrzej Paczkowski, Jerzy Tomaszewski. Całość materiału zebrał Romuald Wojna.

OGÓLNE

Československo a Jugoslávie od roku 1929 do rozpadu buržoazních společenských a ekonomických systémů, „Sborník prací z vědeckého zasedání československo-jugoslávské historické komise v Martině 19. — 22. 10. 1981.”, Praha 1983, Československo-sovětský institut, ss. 532.

Powielony w niewielkim nakładzie 250 egzemplarzy tom zawiera 26 referatów przedstawionych przez historyków czechosłowackich i jugosłowiańskich na konferencji zorganizowanej w listopadzie 1981 r. w Martinie. Referaty opublikowano w językach używanych w obydwóch państwach.

Tematyka referatów jest dość różnorodna, obejmując lata 1929—1941. Dotyczy ona wybranych zagadnień rozwoju gospodarczego (w tym stosunków między Czechosłowacją a Jugosławią), problemów narodowościowych, dziejów kultury, a przede wszystkim historii politycznej. Zwłaszcza wiele uwagi poświęcono dziejom ruchu robotniczego obu państw, formowaniu się sił faszystowskich oraz ograniczaniu praw obywatelskich, historycy jugosłowiańscy zaś przedstawili cechy charakterystyczne dyktatury królewskiej oraz zagadnienia związane z przewrotem 27 III 1941 r.

Większość referatów zaopatrzona jest w przypisy i streszczenia w języ-

kach angielskim, francuskim, niemieckim lub rosyjskim. Tom uzupełniają informacje o miejscu pracy Autorów.

J. T.

S. Troebst, Die bulgarisch-jugoslawische Kontrowerse um Makedonien 1967—1982, München 1983, R. Oldenbourg Verlag, ss. 249, Untersuchungen zur Gegenwartskunde Südeuropas. Herausgegeben vom Südost-Institut. Schriftleitung: Roland Schönfeld, t. 23.

Tematem niniejszej książki jest dyskusja wokół przeszłości Macedonii prowadzona przede wszystkim przez historyków jugosłowiańskich i bułgarskich w latach 1967—1982, z uwzględnieniem innych stanowisk, ukazana na tle współczesnych problemów politycznych. W niektórych fragmentach książki Autor przypomina także złożone dzieje ziem macedońskich od końca XIX w., stanowiące przedmiot kontrowersji.

Problematyka omawiana przez Autora znajduje się na pograniczu zagadnień współczesnej polityki oraz historii nauki. Dla czytelnika zainteresowanego dziejami krajów bałkańskich przynosi sumienne i zwięzłe omówienie tematów wywołujących największe zainteresowanie oraz wykazanie różnic stanowisk. Przypisy zawierają bogate informacje bibliograficzne. Autor wymienia także literaturę w językach niemieckim, ro-

syjskim, angielskim, francuskim i wspomina o pracach historyków z innych krajów. Brak jednak spisu literatury, jest natomiast indeks nazwisk.

J. T.

może się dowiedzieć o ugrupowaniach antyfaszystowskich, które odrzucały współpracę z komunistami.

J. T.

BULGARIA

Antifaszystkata borba w Bylgarija. Dokumenti i materiali w dwa toma 1939—1944, Sofija 1984, Partizdat, Tom pierwszy, Septemwri 1939 — fewruari 1943, ss. 454, 1 nlb., Tom wtorek, Fewruari 1943 — 9 septemwri 1944, ss. 644, 1 nlb.

Obszerny wybór dokumentów dotyczących walki antyfaszystowskiej w Bułgarii podczas II wojny światowej zawiera 422 pozycje; 293 dokumenty publikowane są po raz pierwszy. Niektóre teksty zamieszczono ze skrótami. Wydawnictwo otwiera odezwa BRP z 10 X 1939 r., wzywająca do zachowania neutralności podczas wojny, zamyka zaś proklamacja rządu Frontu Ojczyźnianego z 9 IX 1944 r.

We wstępie wydawcy przedstawili zasady edycji, wymienili najważniejsze poprzednie wydawnictwa źródeł dotyczących zagadnień lat 1939—1944 i zarysowali problematykę zbioru. Wszystkie dokumenty zaopatrzone są w informacje dotyczące ich formy, miejsca przechowywania ewentualnie miejsca poprzedniej publikacji. Towarzyszą im przypisy formalne oraz merytoryczne (zwłaszcza informacje o osobach wzmiankowanych w tekście). Orientację ułatwiają indeksy nazwisk oraz nazw geograficznych; jest również wykaz skrótów.

Wydawcy zamieścili dokumenty rozmaitej proveniencji, ukazujące różne nurty ruchu antyfaszystowskiego oraz liczne problemy z nim związane. Dzięki temu wydawnictwo będzie cenną pomocą dla historyków i dobrym przewodnikiem po materiałach źródłowych. Zauważyć wszakże należy pewne dysproporcje. Czytelnik niewiele tylko

CZECHOSŁOWACJA

Dějiny Komunistické strany Československa v datech, Praha 1984, Svoboda, ss. 965, 2 nlb.

Obszerny tom o charakterze kroniki dziejów ruchu komunistycznego na ziemiach czeskich i słowackich zawdzięczamy Instytutowi Marksizmu-Leninizmu przy KC KPCz. W opracowaniu wzięło udział 35 osób, wśród nich historycy znani z wielu książek i artykułów.

Mimo stosunkowo wąskiego tytułu zakres informacji obejmuje wydarzenia dotyczące całości ruchu robotniczego oraz inne podstawowe problemy historii Czechów i Słowaków. Pierwszy zapis dotyczy zniesienia poddaństwa chłopów 1 XI 1781 r., lecz obfitsze informacje rozpoczynają się dopiero od 1848 r. Książkę kończy informacja o plenarnym posiedzeniu KC KPCz 9 IV 1981 r.

Książka jest skarbnicą informacji i będzie niezbędną pomocą dla każdego historyka interesującego się Czechosłowacją. Zwrócić wszakże należy uwagę na niektóre luki w informacjach. Tak np. brak danych o działalności i losach G. Husáka między 28 VII 1948 (gdy przemawiał na sesji Słowackiej Rady Narodowej) a 29 VIII 1968 (gdy został pierwszym sekretarzem KC KP Słowacji).

Skoncentrowanie uwagi na dziejach ruchu komunistycznego spowodowało też pewne dysproporcje w przedstawianiu wydarzeń. Tak np. wybór E. Beneša na prezydenta 18 XII 1935 r. przypisano przede wszystkim stanowisku KPCz.

Ważnym uzupełnieniem tomu są indeksy nazwisk oraz rzeczowy (ten ostatni skromnie określony jako „wybór”).

J. T.

Celnictví v Československu. Minulost a přítomnost, Praha 1982, Naše vojско, ss. 358, 1 nlb.

Sześciu Autorów (Slavomír Brodeser, Vladimír Horvath, Jan Janák, František Mainuš, Milena Pospíšilová, Jozef Watzka) przedstawiło zwięzły zarys rozwoju czechosłowackiego systemu celnego od Rzeszy Wielkomorawskiej do współczesności. Główną uwagę skupili wszakże na XIX i XX w. Zróznicowanie geograficzne (Czechy, Morawy, Śląsk, Słowacja) oraz długi okres (10 stuleci) objęty wykładem spowodowały, że poszczególne rozdziały tworzą względnie samodzielne całości.

Autorzy omawiają normy prawne, organizację ochrony granic i pobierania cła, wybrane zagadnienia handlu zagranicznego, przemysłnictwo. Wykorzystali archiwalia (także węgierskie, niemieckie i austriackie) oraz literaturę w kilku językach i edycje źródeł. Orientację ułatwia obszerny wykaz źródeł i literatury. Książkę zaopatrzone w streszczenia w językach czeskim (niektóre rozdziały są jednak po słowacku), rosyjskim, niemieckim, francuskim i angielskim oraz w ilustracje.

Forma wykładu jest popularna, a książkę przeznaczono dla szerszego kręgu amatorów historii. Także zawodowy historyk znajdzie w niej jednak sporo informacji, a niewątpliwą wygodą jest zebranie całości problemów w jednym tomie.

J. T.

John F. N. Bradley, **Czech Nationalism in the Nineteenth Century**, New York 1984, distributed by Columbia University Press, East European Monographs no CLVII, ss. 153.

Podstawą tej książki jest rozprawa doktorska napisana w 1959 r. Pod po-

jęciem nacjonalizmu Autor rozumie dość szeroko ujmowany ruch narodowy czeski lat 1880—1914; interesuje zaś go szczególnie rola T. Masaryka. Przedmiotem badania jest ewolucja koncepcji politycznych w sferze polityki wewnętrznej, zagranicznej, zagadnień społecznych oraz stosunek do katolicyzmu.

Autor wykorzystał bogate zasoby archiwalne Wiednia (wymienia je szczegółowo w załączniku), źródła publikowane i literaturę w językach czeskim, niemieckim, angielskim, francuskim, rosyjskim i serbo-chorwackim oraz prasę. Książkę uzupełniają indeksy nazwisk oraz rzeczowy.

J. T.

Die Juden in den böhmischen Ländern. Vorträge der Tagung des Collegium Carolinum in Bad Wiessee vom 27. bis. 29. November 1981, München, Wien 1983, R. Oldenbourg Verlag, ss. 368, 1 nlb., 2 mapy.

Tom obejmuje 15 referatów przedstawionych na konferencji zorganizowanej przez Collegium Carolinum w listopadzie 1981 r., a poświęconej dziejom Żydów na ziemiach czeskich od średniowiecza do 1945 r. Niektórzy Autorzy podjęli próbę syntetycznego ukazania historii Żydów w wybranych odcinkach czasu, ze szczególnym uwzględnieniem problemów życia gmin wyznaniowych. Inni ograniczyli się do analizy poszczególnych zagadnień. M. in. zwraca uwagę referat o getcie praskim od początków osadnictwa Żydów (Wilfried Brosche).

Nowszych dziejów dotyczą m. in. referaty o udziale Żydów w gospodarce ziem czeskich w XIX w. (Guszav Otruba) oraz o położeniu społecznym i politycznym Żydów w latach międzywojennych (Ladislav Lipscher).

Referaty uzupełnia chronologiczny przegląd hitlerowskiego „rozwiązania kwestii żydowskiej” na ziemiach czeskich oraz wybór materiałów statystycznych dotyczących Żydów w XVIII, XIX

i XX w. Załączono dwa plany starej Pragi oraz ilustracje ukazujące przykłady antysemickiej propagandy filmowej z czasów okupacji.

Referaty zawierają odsyłacze do literatury; książkę zamyka indeks nazwisk.

J. T.

The Precious Legacy. Judaic Treasures from the Czechoslovak State Collections. Edited by David Altshuler, New York 1983, Summit Books, s. 288.

W 1983 r. Smithsonian Institution Travelling Exhibition Service zorganizowała — przy współpracy wielu uczonych i funkcjonariuszy państwowych z Czechosłowacji i USA — objazdową wystawę zabytków kultury żydowskiej przechowywanych w czechosłowackich państwowych zbiorach muzealnych. W związku z tym opublikowano książkę, której treść oraz staranna postać edytorska znacznie wykraczają poza do- rażny cel wydawnictwa.

Tekst obejmuje artykuły omawiające powstanie żydowskich zbiorów muzealnych w Pradze, dzieje Żydów w Czechosłowacji oraz wybrane zagadnienia związane ze zbiorami sztuki. Towarzyszy temu 220 ilustracji, przeważnie barwnych, znakomicie wykonanych i wydrukowanych. Ukazują one przede wszystkim eksponaty wystawy; niektóre zdjęcia mają charakter dokumentu, przedstawiając obiekty architektoniczne związane z dziejami i kulturą Żydów czeskich, wydarzenia z lat okupacji hitlerowskiej oraz sceny z przeszłości Żydów.

Druga część książki zawiera pieczołowicie sporządzony katalog wystawy. Szczegółowe opisy eksponatów uwzględniają napisy widniejące na nich, dane bibliograficzne, pochodzenie itp.

Na końcu podano bibliografię oraz indeks.

J. T.

N. Linz, **Der Bund der Landwirte in der Ersten Tschechoslowakischen Republik. Struktur und Politik einer deutschen Partei in der Aufbauphase**, München—Wien 1982, R. Oldenbourg Verlag, ss. 360.

Przedmiotem tej książki jest powstanie oraz wstępny okres działania niemieckiej partii agrarnej (Bund der Landwirte) w Czechosłowacji. Podstawowe rozważania Autora obejmują lata 1918—1920, lecz w rozdziale wstępnym przedstawia on dzieje niemieckiego ruchu chłopskiego przed powstaniem Republiki Czechosłowackiej.

Bardzo bogaty materiał faktograficzny ukazuje dzieje powstawania organizacji partyjnych w różnych regionach państwa w związku z warunkami społecznymi i politycznymi, miejsce partii w systemie niemieckich ugrupowań politycznych w Czechosłowacji, stosunek do kształtującej się państwowości czechosłowackiej, koncepcje programowe oraz ich stopniowe zmiany, strategię i taktykę. W końcowych rozdziałach czytamy o udziale Bundu w wyborach 1920 r. oraz o początkach działania na gruncie parlamentu w Pradze.

W załączniku znajduje się program oraz statut partii.

Autor wykorzystał zbiory archiwalne i biblioteczne w Austrii, Czechosłowacji, NRD (Deutsche Bücherei w Lipsku) oraz RFN. Uzyskał także informacje od 53 osób uczestniczących w analizowanych wydarzeniach, dziś mieszkających w Austrii, RFN, Szwajcarii oraz USA.

Książkę uzupełnia wykaz osób udzielających informacji, czasopism, literatury (brak wykazu archiwaliów) oraz indeks osób.

J. T.

Za chleb a práci. Sborník vzpomínek zasloužilých odborářů na 20. a 30. léta, Praha 1982, Práce, s. 289, 3 nlb.

22 działacze czechosłowackich związków zawodowych opublikowało swe wspomnienia dotyczące lat międzywo-

jennych. Opisują oni przede wszystkim strajki, manifestacje oraz wielkie demonstracje, gdyż tego rodzaju wydarzenia przede wszystkim utkwiły w ich pamięci. Dla historyka cenniejsze są jednak fragmenty, w których mowa o sprawach bardziej codziennych: funkcjonowaniu organizacji związkowych, relacjach między partią komunistyczną a związkami, obyczajowości politycznej w środowiskach robotniczych lat międzywojennych.

Słabą stroną tomu jest pewna jego jednostronność. Autorami są przeważnie działacze partii komunistycznej albo co najmniej jej sympatycy. Tymczasem struktura czechosłowackich związków zawodowych lat międzywojennych była o wiele bardziej złożona, co tylko pośrednio wynika z niektórych wspomnień.

W niektórych miejscach teksty uzupełniono przypisami, wyjaśniającymi szczegóły w nich wzmiankowane. W zakończeniu Jaroslav Těhle wyjaśnia zasady edycji.

J. T.

J. A. Mikuš, **Pamäti slovenské diplomata**, Cleveland, Ohio 1978, Nakładem Prvej Katolickej Slovenskej Jednoty, ss. 449.

Autor tych wspomnień rozpoczął pracę w czechosłowackiej dyplomacji w 1934 r., po ukończeniu studiów. Okresowi do marca 1939 r., gdy zajmował podrzędne stanowiska w MSZ, poświęca niewiele miejsca, natomiast przede wszystkim omawia wybrane epizody swej pracy w latach 1939—1945. Był wówczas kolejno sekretarzem poselstwa słowackiego w Rzymie, chargé d. affaires w Madrycie, pracownikiem MSZ w Bratysławie.

W drugiej części książki opisuje swe losy po 1945 r. Po odbyciu krótkotrwałego aresztu nawiązał kontakty z dawnymi przyjaciółmi politycznymi. Na jesieni 1947 r., oskarżony o udział w spisku, znów znalazł się w więzieniu, lecz po paru miesiącach wyszedł

na wolność. Wówczas zdecydował się nielegalnie opuścić kraj, co uczynił na wiosnę 1948 r.

Wspomnienia zawierają sporo szczegółów dotyczących polityki słowackiej, także wewnętrznej, w latach 1939—1948. Niektóre mają charakter anegdotyczny, inne jednak mogą być użyteczne dla historyka. Cenne są również obszerne cytaty z niektórych dokumentów oraz konkretne informacje o faktach, z datami.

Tom uzupełnia indeks nazwisk.

J. T.

E. Taborský, **Presidentův sekretář vypovídá. Deník druhého zahraničního odboje**, [Tom II], Zurich 1983, Konfrontace, ss. 305.

Drugi tom dziennika E. Taborskiego, sekretarza E. Beneša w latach emigracji, obejmuje zapiski od 1 I 1940 do 7 VIII 1940. Nie były dotąd publikowane i odnieść można wrażenie, że — w odróżnieniu od tomu I — Autor nie przygotowywał ich do druku bezpośrednio po zakończeniu wojny. Niestety, brak jakiegokolwiek komentarza edytorskiego nie pozwala stwierdzić jednoznacznie, czy otrzymaliśmy zapiski całe i nie zmienione, czy też podległy one zmianom lub skrótom. W każdym razie odnosi się wrażenie, iż Autor prowadził dziennik ze świadomością, iż w przyszłości będzie opublikowany.

Taborský sporo miejsca poświęcił zapisywaniu wydarzeń na frontach oraz w polityce europejskiej, dzieł powszechnie znanych — przynajmniej zainteresowanym historykom. Dla badaczy natomiast interesująca jest możliwość ustalenia, co wiedzieli czechosłowaccy politycy emigracyjni oraz jak oceniali wydarzenia; miejmy nadzieję, że w tych sprawach Autor nie wprowadził poprawek po 1948 r.

Stosunkowo mniej dowiadujemy się o wewnętrznych stosunkach na emigracji. Są wszakże dwie istotne kwestie godne uwagi, dość rzadko omawiane, a nawet wzmiankowane w literaturze.

Pierwsza to stosunek niemieckich emigrantów socjaldemokratycznych (obywateli czechosłowackich) do E. Beneša, druga to rozbieżności między E. Benešem a niektórymi politykami słowackimi (Š. Osuský, M. Hodža). Taborský jest oczywiście wielbicielem E. Beneša, lecz z jego notatek można wyciągnąć niektóre interesujące wnioski. Brak indeksów.

J. T.

ZSRR

N. M. Naimark, **Terrorists and Social Democrats. The Russian Revolutionary Movement Under Alexander III**, Cambridge, Massachusetts, and London 1983, Harvard University Press, ss. 308.

Celem omawianej książki jest, używając słów Autora, „Odtworzenie brakującego aktu w dziewiętnastowiecznym dramacie rosyjskiej rewolucji — od zabójstwa Aleksandra II w dniu 1 marca 1881 r. do okresu następującego po głodzie lat 1891—92 — i to w kontekście opisywanych czasów, nie zaś z perspektywy roku 1917 i lat późniejszych”. W książce szczegółowo opisano dzieje ruchu rewolucyjnego w centralnej Rosji za panowania Aleksandra III, gdy Narodna Wola traci swoją dominującą pozycję, tworzą się załączki organizacji, z których później powstanie Partia Socjalistów Rewolucjonistów, powstają grupy socjaldemokratyczne. Zamierzeniem Naimarka było przedłużenie analiz Franco Venturiego, którego książka *Roots of Revolution* doprowadza historię Narodnej Woli właśnie do zamachu marcowego.

Ruch rewolucyjny w omawianym okresie składa się z wielu grup formalnych i nieformalnych, efemerycznych związków i partii. Ta mozaika odsłania wszakże dramatyczny obraz: w warunkach wzmoczonej reakcji, skutecznej inwigilacji policyjnej, prowadzącej do więzień i zsyłek, podejmowane

są nieustanne próby, by przełamać zniechęcenie społeczeństwa i własną słabość.

Programy polityczne poszczególnych grup zawierają zarówno elementy wciąż jeszcze żywych idei Narodnej Woli, jak i coraz szerzej trafiającej z zachodu myśli marksistowskiej. Zdaniem Naimarka najbardziej charakterystyczną cechą ewolucji poglądów grup rewolucyjnych lat osiemdziesiątych jest porzucenie typowej dla uprzedniego okresu „utopijnej orientacji chłopskiej”.

Pod koniec lat osiemdziesiątych wśród rewolucjonistów (a także liberałów) przeważa pogląd, że nielegalna partia nie może przeprowadzić prawdziwej rewolucji, ani też obalić carskiej władzy. Jako główne zadanie staje zwielokrotnienie własnych szeregów, podjęcie działań zmierzających do reformy istniejącego systemu, do uzyskania konstytucji i praw obywatelskich. Społeczna reakcja na głód 1891 r. i jego następstwa wzmocniła te tendencje.

W omawianym okresie obok kół inteligentkich, głównie studenckich, pojawia się coraz więcej kół robotniczych. Różnice ideologiczne, programowe nie odgrywają w ich działalności większej roli, nie ma „walki idei”, jest raczej współpraca różnych kół. Toczące się na emigracji spory ideologiczne, w tym dyskusja narodników z Plechanowem, nie znajdują odbicia w kraju. Wpływ Komitetu Wykonawczego Narodnej Woli i grupy Wyzwolenia Pracy jest niewielki. Dlatego też Naimark nie poświęca emigracji rewolucyjnej znaczniejszej uwagi.

W latach osiemdziesiątych zmienia się istotnie skład społeczny rewolucjonistów: maleje liczba ludzi pochodzenia szlacheckiego, wchodzi liczna grupa mieszczan, pojawiają się pierwsi działacze pochodzenia robotniczego. Równoległe następują zmiany w składzie narodowym rewolucjonistów, z których znaczna część to Żydzi i Polacy.

Książka Naimarka oparta jest głównie na nie znanych dotąd bogatych

materiałach archiwalnych, pochodzących zarówno ze zbiorów ZSRR, jak i USA. Wykorzystał on także wielką liczbę wspomnień i chyba wszystkie istniejące opracowania. Wnioski Autora, z których drobną część przytoczyłam wyżej, są wyważone i dobrze udokumentowane.

G. H.

V. Nahirny, *The Russian Intelligentsia. From Torment to Silence*, Transaction Books, 1983.

Nie jest to jeszcze jedna książka o historii inteligencji rosyjskiej i czytelnik nie znajdzie w niej nowych, uprzednio nie znanych faktów. Jest to próba socjologicznej interpretacji, przedstawienia procesu przekształcania części oświeconej warstwy społeczeństwa we względnie spójną grupę, związaną — zdaniem Nahirnego — przede wszystkim ideologią. Dobrami bowiem inteligencji nie są wiedza i umiejętności, lecz doktryny, mity i ideologia.

Tej idei podporządkowany jest układ książki. Nahirny rozpoczyna od okresu panowania Piotra I, okresu, w którym rozpoczyna się laicyzacja kultury. Elita intelektualna pełni początkowo funkcje panegirystów, a zdobycie rang dworskich jest naczelną troską przedstawicieli tej elity.

Narodziny inteligencji umiejscawia Nahirny w okresie Katarzyny II. Wydane przez nią dekryty uwalniające szlachtę od obowiązkowej służby państwowej otwierają arystokratyczny okres kultury rosyjskiej. W salonach powstają „republiki słowa”, ranga literata staje się wartością nie pogardzaną przez ludzi dobrze urodzonych.

Pierwsza połowa XIX w. przynosi dalsze zmiany. Dominującą cechą elity intelektualnej staje się poczucie własnej niezależności, wyobcowanie z oficjalnej hierarchii. Hercen i Kirejewski, Aksakow i Ogariow — oto reprezentatywni przedstawiciele tego pokolenia. Uwaga Nahirnego skupia się nie na

kwestiach światopoglądowych, lecz na stosunkach międzyludzkich. Jest to pokolenie ludzi tolerancyjnych, a różnice opinii nie decydują o stosunkach osobistych.

Do tego pokolenia należy jednak również Bielinski, który ocenia ludzi na podstawie ich poglądów. Jedynie te się liczą. Ta postawa stała się w następnym pokoleniu dominująca. Ludzie traktowani są jako nośnicy idei, której winni podporządkować całe swoje życie. Taka postawa sprzyjała tworzeniu „świętych stowarzyszeń”, wyznających różne formy idei socjalistycznej. Doktryny dominują nad życiem, sprawa ludzkości nad sprawą człowieka.

Po generacji „ludzi idei” kolej na „ludzi czynu”, a więc narodników różnych odcieni. Autor kreśli ewolucję poglądów tej grupy od uznania, że lud jest uśpionym, kolektywnym Stienką Razinem, którego trzeba obudzić, aż do przekonania, że lud jest bezmyślnym zwierzęciem pociągowym i rewolucja musi być dokonana przez „wybranych” dla ludu, nawet wbrew niemu, metodą terroru politycznego. Związki terrorystów podlegały same swoistym zmianom prowadzącym od grup spiskowych do trwalszych, bardziej sformalizowanych i scentralizowanych organizacji. W tych ostatnich rola inteligencji jest odmienna i właśnie u progu ich powstania, w połowie lat osiemdziesiątych, Nahirny urywa swą opowieść.

Analizy Nahirnego oparte są na nowym, niestandardowym odczytaniu tekstów, w tym głównie tekstów uczestników zdarzeń. Z danych statystycznych dotyczących elity intelektualnej (zestawionych na podstawie słowników biograficznych) autor dochodzi do przekonania, że o opisanych procesach nie decydowały (jak się powszechnie przyjmuje) zmiany struktury społecznej elity, lecz kolejne reformy: Piotra, Katarzyny i Aleksandra II.

Zapewne przyjęty przez Autora sposób podejścia można uznać za daleko idące uproszczenie. Taka schematyzacja wydaje się jednak nie do unik-

nięcia, gdy podejmowana jest próba porządkowania zdarzeń mająca na celu zrozumienie stojących za nimi mechanizmów.

G. H.

M. Malia, Comprendre la Revolution Russe, Paris 1980, Ed. du Seuil, ss. 244.

Do ogromnej biblioteki poświęconej historii rewolucji rosyjskiej Martin Malia, profesor Uniwersytetu w Berkeley, przez wiele lat zajmujący się dziejami Rosji XIX i XX w., dołożył objętościowo niewielką, ale ważną i zajmującą pozycję. Stanowią ją jego wykłady, które wygłaszał w 1974 r. w paryskiej Ecole des Hautes Etudes en Sciences Sociales, spisane i zredagowane przez jednego ze słuchaczy, a autoryzowane przez Malie.

Pierwsza część książki przynosi omówienie dotychczasowych kierunków badań, głównych założeń metodologicznych i ideowych, którymi kierowali się ich autorzy. Wyróżnia Malia interpretacje liberalną, konserwatywną i marksistowską, przy czym każda z nich była oczywiście wielowariantowa. Rozważa dalej Autor definicje i ogólne właściwości wydarzeń, które obejmujemy nazwą „rewolucji”, oraz zajmuje się bliżej opisem i interpretacją niepowodzenia prób zastosowania w Rosji — począwszy od połowy XIX wieku — „modelu niemieckiego” rewolucji. W następnych ośmiu rozdziałach analizuje przebieg procesu rewolucyjnego, który wedle niego należy ujmować jako sekwencję wydarzeń rozgrywających się w Rosji w latach 1904—1934. Omawia kolejno: kryzys rewolucyjny 1905 r.; okres 1905—1914, który nazywa „kryzysem prerewolucyjnym”; lata 1914—1917; rok 1917; rok 1918, nazwany przez niego „rokiem decydującym”; komunizm wojenny; NEP (lata 1921—1929) oraz genezę stalinizmu i powstanie systemu, który nazywa „biurokratyczną ideokracją”. Obejmując w tak niedużej, zwartej pracy trzy dziesięcio-

lecia historii Rosji, Malia nie daje rzecz jasna opisu monograficznego, ale interpretacje i refleksje. Oparte są one na ogromnym materiale, którego znajomość świetnie widoczna jest w wykładach.

Szczególne zainteresowanie Autora budzą przyczyny niepowodzenia rewolucji 1905 r. i reform Stołypina oraz powody powstania po rewolucji marcowej 1917 r. politycznej próżni, która wynikała m. in. ze słabości tradycyjnych formacji politycznych. Z okresu porewolucyjnego szczególną uwagę Autora skupiają mechanizmy społeczne i polityczne, które wykreowały „biurokratyczną ideokrację”. W aparaturze badawczej Malii do najważniejszych pojęć należy pojęcie „społeczeństwa cywilnego” czy „obywatelskiego” (société civile), którego słabość była, wedle Autora, jednym z głównych czynników niepowodzenia zarówno rewolucji 1905 r., jak i reform z lat po niej następujących, ostateczna zaś likwidacja w toku wojny domowej ważnym elementem umożliwiającym zbudowanie systemu stalinowskiego. Książka pozbawiona jest przypisów i bibliografii, zawiera natomiast krótką chronologię obejmującą okres od zniesienia państwa czeskiego (1861) do najazdu Trzeciej Rzeszy na ZSRR (1941). Wykłady Malii bardzo pochwalnym wstępem poprzedził Alain Besançon, znany historyk i publicysta zajmujący się dziejami Rosji i ZSRR.

W sumie: lektura inspirująca, i to niekoniecznie tylko do badań nad historią Rosji w pierwszej połowie XX w.

A. P.

Stranicy istorii Powołżja i Priurala, Kazań 1984, Izdatielstwo Kazanskogo Uniwersitietia, ss. 181, 2 nlb.

Dwanaście artykułów, napisanych przez dwiętnastu Autorów, składa się na tę niewielką objętościowo i w małym nakładzie opublikowaną pracę. Książka ta ma zaprezentować najnowsze osiągnięcia badawcze w zakresie hi-

storii Powołża i sąsiadujących z tym regionem terenów. Historia tych obszarów jest w ostatnich latach przedmiotem intensywnych badań, prowadzonych zarówno przez Uniwersytet w Kazaniu, jak i przez współpracujące z nim placówki.

Zakres tematyki prezentowanego zbioru jest ogromnie zróżnicowany. Obok artykułów treści ogólnej, prezentujących dotychczasowy dorobek historiografii i opracowywane aktualnie problemy badawcze, zamieszczono wątki stosunkowo szczegółowe (np. powstanie chłopskie na Powołżu w 1917 r. w ocenie historiografii amerykańskiej, czy zawodowo-techniczne przygotowanie klasy robotniczej w Republice Tatarskiej w latach 1965—1975). Siedem artykułów to zarysy poświęcone okresowi rewolucyjnemu i, co szczególnie cenne, prezentujące pewne próby podsumowań historii czasów najnowszych.

Na uwagę zasługuje wykorzystany przez Autorów różnorodny i cenny materiał źródłowy, zwłaszcza archiwalia. Szkoda tylko, że omawiana pozycja pozbawiona jest zupełnie niezbędnych uzupełnień, jak bibliografia czy indeksy. Nie zamieszczono także żadnych map.

H. G.

Iz istorii russkoj żurnalistiki naczała XX wieka. Pod redakcją B. I. Jesina, Moskwa 1984, Izdatelstwo Moskowskogo Uniwiersitieta, ss. 235, 2 nlb.

Prezentowana praca to zbiór artykułów, przygotowanych przez dziesięciu Autorów i poświęconych problemom legalnej prasy rosyjskiej, wydawanej na początku XX w. (do r. 1917). Problematyka ta wprawdzie posiada już znaczny dorobek w historiografii radzieckiej, jednakże wiele zagadnień nie zostało jeszcze opracowanych przez badaczy. Z tego też powodu z uznaniem należy przyjąć kolejną pozycję, rozszerzającą zasób posiadanej w tej dziedzinie wiedzy.

Prace zbiorowe z reguły odznacza-

ją się wewnętrznym zróżnicowaniem i pewną nierównością poszczególnych fragmentów. Omawiana praca także podlega tej prawidłowości, tym bardziej że prezentowane w zbiorze publikacje nie są podporządkowane ani układowi chronologicznemu, ani problemowemu.

Na uwagę zasługuje przede wszystkim artykuł otwierający zbiór rozpraw. Jego Autorka, S. Ja. Machonina, posiadająca już pewien dorobek w zakresie badań na historię prasy rosyjskiej, prezentuje ogólną charakterystykę prasy rosyjskiej od początku XX stulecia do lutego 1917 r., a jednocześnie stawia przed czytelnikiem wiele problemów z metodologii badań nad historią prasy. Pozostałe artykuły zajmują się m. in. problemami związanymi z pewnymi aspektami działalności prasy rosyjskiej, jak np. związki prasy z takimi pisarzami, jak L. Tołstoj czy W. Birusow, a także charakterystyką finansowej strony wydawanych gazet. Trzy rozprawy prezentowanego zbioru przedstawiają szerzej tak znane tytuły, jak „Russkoje bogatstwo”, „Mir Bożyj” i „Wiestnik znaniy”.

Należy podkreślić, że Autorzy wykorzystali w swych badaniach wiele cennych materiałów archiwalnych. Praca posiada także zestaw prac z historii prasy rosyjskiej, wydanych w latach 1966—1970, brak natomiast indeksów. Na zakończenie warto zaznaczyć, że omawiana publikacja jest tematycznie i chronologicznie związana z wydaną w 1973 r. pracą *Iz istorii russkoj żurnalistiki konca XIX — naczała XX wieka*.

H. G.

J. Radziejowski, *The Communist Party of Western Ukraine 1919—1929*, Edmonton 1983, Canadian Institute of Ukrainian Studies University of Alberta, ss. XVI, 224.

Pierwsze wydanie tej książki ukazało się w Krakowie w 1976 r. Obecnie Autor rozszerzył niektóre zagadnienia, zwłaszcza wprowadzając szereg kwestii

istotnych dla czytelników bliżej nie zaznajomionych z historią Europy Środkowej. Oprócz tego wykorzystał najnowszą literaturę i archiwalia, z którymi zapoznał się po opublikowaniu pierwszego wydania. Zamieścił także rozdział o kwestii narodowej na Ukrainie Radzieckiej, którego podstawą był artykuł opublikowany w „Przeglądzie Historycznym”.

Podstawą źródłową książki są archiwalia polskie i radzieckie, edycje źródeł w językach polskim, ukraińskim i rosyjskim, prasa w tychże językach oraz niemieckim, literatura (także w języku angielskim). Pomocą dla czytelnika jest indeks nazwisk.

J. T.

Pobieda socjalistycznych rewolucyj 1940 g. w Litwie, Łotwie i Estonii, Vilnius 1983, ss. 217, nakł. 500 egz.

Rada Naukowa AN ZSRR do spraw Historii Wielkiej Rewolucji Październikowej i Instytutu Historii AN Litewskiej SRR opublikowały zbiór artykułów poświęconych przemianom 1940 r. w republikach nadbałtyckich. Materiały powyższe są owocem sesji naukowej z okazji 40-lecia socjalistycznych rewolucji w Litwie, Łotwie i Estonii, odbytej w dniach 1—2 VII 1980 r. w Wilnie.

Referaty merytoryczne poprzedza wystąpienie I Sekretarza KC KP Litwy Petrasa Griškevičiusa pt. *Drogą socjalizmu*. Kolejno następują referaty: H. Minza *Miejsce i rola socjalistycznych rewolucji 1940 r. w państwach nadbałtyckich w światowym procesie rewolucyjnym*; W. Maamiagi, *Ogólne prawidłowości i cechy specyficzne przejścia do socjalizmu w nadbałtyckich republikach radzieckich*; K. Navickasa, *Specyfika dojrzewania sytu-*

acji rewolucyjnej w Litwie w latach 1938—1940; A. Drizulsa, *Postanowienia VII Kongresu Kominternu i walka partii komunistycznych krajów nadbałtyckich o utworzenie antyfaszystowskiego frontu ludowego (na przykładzie działalności KP Łotwy w 1935—1940 r.)*; H. Šadžiusa, *Rewolucja socjalistyczna 1940 r. w republikach nadbałtyckich*; W. Sipolsa, *Układ sił wewnętrznych i zewnętrznych w rewolucjach socjalistycznych w republikach nadbałtyckich*; A. Bironsa, *Rewolucja socjalistyczna 1940 r. na Łotwie (historiografia problemu)*; J. Igrickiego, *Wybrane (niektóre) problemy historii rewolucji socjalistycznych i rozwoju radzieckich republik nadbałtyckich w najnowszej historiografii burżuazyjnej*; K. Gusiewa, *Miejskie warstwy średnie w rewolucjach socjalistycznych*; Cz. Amorta (CSRS), *Odgłosy rewolucji socjalistycznych w republikach nadbałtyckich w czeskiej antyfaszystowskiej prasie ruchu oporu*; A. Joża (WRL), *Socjalistyczne przemiany w republikach nadbałtyckich w 1939—1940 w świetle depeesz dyplomatycznych kontrrewolucyjnego rządu Węgier*; Fam Suam Nama (SR Wietnamu), *O historycznym znaczeniu socjalistycznych rewolucji 1940 r. w republikach nadbałtyckich*; A. Manusewicz, *Odgłosy postępowych kręgów społeczeństwa niektórych państw Europy Centralnej i Południowo-Wschodniej wobec ustanowienia władzy radzieckiej w republikach nadbałtyckich*; G. Muraszko, *O niektórych właściwościach rozwoju rewolucji lat 40-tych w republikach nadbałtyckich i w krajach Europy Centralnej i Południowo-Wschodniej*; K. Surblysa, *Historyczne znaczenie wstąpienia republik radzieckich do ZSRR*.

Kilka referatów z sesji nie weszło w skład niniejszego zbioru.

B. M.